

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

MADDİ KÜLTÜR

ANADOLU MASALLARINDA YEMEK VE YİYECEK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE TESPİTLER

Doç. Dr. Halil Altay GÖDE¹

Giriş

İnsan doğduğu günden itibaren yeme içme ihtiyacını gidermek ister. Bebekken ağlayarak bu ihtiyacını annesine bildirip sütünü emer. Daha sonraki süreçlerde tabiatta bulunduğu hayvansal ve bitkisel ürünlerden elde ettiği gıdaları karnını doyurmak için keşfetmeye başlar. Bu keşif, içinde bulunduğu coğrafyada bitki ve hayvanlardan elde ettiği malzemeyi işleyip, değişik gıdalar üretmesiyle devam eder. Üretilen bu malzemeler bir kültürel ürün olarak yemek, ekmek, içecek türlerini oluşturmasını sağlar. Günlük hayat içinde ihtiyaçların giderilmesi için üretilen yiyecek türleri insanların sosyal hayatının kültürel yaratmaları olan masallarda da kullanılmaya başlar. Bu çalışmamızda bu yiyeceklerin incelediğimiz masallardan hareketle tespitini yapmaya çalışacağız.

Masallar, diğer folklor ürünleri gibi paylaşılan hayatın içinde doğmuş ve muhafaza edilmiştir. Bütün dünyada masallar, ortak bir yapıya ve ortak motiflere sahip sözlü gelenek içinde yaşayan, XIX. yüzyıldan itibaren düzenli bir biçimde yazıya geçirilen edebi bir türdür. Masalların bu ortak özellikleri yanında bu türü canlı ve her zaman okunur ve dinlenir yapan, dili ve olayları biçimlendiren ve hareketlendiren kültür birikimi, farklılığı ve milliliği meydana getirmektedir. Dil, masal kahramanları, aile ve toplum, çevre, inanç, adet ve gelenekler, kabuller masallarda milliliği meydana getirir. (Günay 1992, s. 616)

---

1 Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (halilgode@sdu.edu.tr).

Masallar, insanoğlunun asırlardır hoş vakit geçirme ve eğitim alanlarında önemli bir yer tutmuştur. Bunun yanında insanların bir araya gelip vakit geçirmesinde büyük aracı olan bu tür, “masalcı” veya “masal anaları” sayesinde de insan ilişkilerine oldukça katkı sağlamıştır. Anadolu’nun hemen hemen her bölgesinde kendi kültür özelliklerini yansıtan masallar edebiyat dünyamız için oldukça değerli bir mirastır. Kültürel özelliklerden biri olan “yiyecek” unsuru masallarda ve diğer bütün anlatılarda motif olarak fazlaca bulunmaktadır.

Masal, Türkçe sözlükte “Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür” (tdk.gov.tr) olarak yer almıştır. Pertev Naili Boratav ise masalı “Nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan, kısa bir anlatı” olarak tanımlamış ve “hayal ürünü” sözünü sadece “olağanüstü şeyler” anlamına almamak gerektiğini belirtmiş ve masalların bir bölümünün olağanüstü kişileri ve olayları konu edindiğini bir bölümünün ise tamamıyla hayal ürünü, uydurma olmakla beraber olağanüstü olmadığını ifade etmiştir. Sonuç olarak masalı, olağanüstü çeşidinde de gerçekçi çeşidinde de anlattığı olayların gerçeğe uyarlılık derecesi ne olursa olsun onların hayal yaratması oldukları izlenimini veren bir anlatı türüdür (Boratav 200, s. 95) şeklinde ifade etmiştir.

Saim Sakaoğlu’na göre de; 1971 yılında yaptığı tanım daha kısa olmakla birlikte, bazı yönleriyle masalın farklı özelliklerini içine alacak şekilde ortaya konulmuştur. Sakaoğlu masalı, “Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türü” olarak tanımlamıştır (Sakaoğlu 2007, s. 2).

Masallarda ait oldukları toplumların gelenek, görenek ve inançlarını, sosyal kültürel, ekonomik yapılarını yansıtan pek çok ileti vardır (Yavuz 2002, s. 22). Bunun dışında masallar sadece buldukları bölge ile kalmayıp Anadolu’nun her yöresindeki diğer anlatılardan da ya etkilenmişler ya da onları etkilemişlerdir. İncelediğimiz masallarda benzer unsurların çeşitli bölgelerde farklı biçimde tekrar ettiğini görebiliriz.

“Masal konuları bir memleketten diğerine aktarıldığında masalı alan milletin masalcısı bu masalı anlatırken masal kahramanı yerine kendi millî tiplerini oturtmakta, çevre ve toplum millî niteliklere bürünmektedir. Sosyal hayat millî adet, gelenek, kabul ve değerlerle örülmemekte, masal olayları, kabul gördüğü milletin dini inanç ve yaşama tarzı içinde gelişmektedir. Örfelere, adetlere, ahlaki kabullere bütünüyle ters düşen masalların dil sınırlarını aşmaları mümkün olamamaktadır.” (Günay 1992, 616). Yukarıdaki görüşten hareketle, beynelmilel bir anlatma olarak değerlendirdiğimiz, örneklerini ve motiflerini başka milletlerde bulabileceğimiz masal, Türk kültürünün ana değerleri ile şekillenip millîlik kazanırken, anlatıldığı mahalli kültürlerde ise o bölgenin sosyal ve etnografik şartlarına uyum sağlar.

Masallar halk içinden çıkan sözlü edebiyat ürünleri olduğu için gayet sade ve anlaşılır bir dille anlatılmıştır. Çoğu masalda anlatılan olaylarda didaktik unsurlar ağır basar. İyi olmayı ve iyilik erdemini temel alan bu anlatılarda halk kötülerini burada da cezalandırmıştır. Masal kültüründe genellikle masal anlatan kadın anlatıcıya “masal anası”, erkek anlatıcıya “masalcı” denilmiştir.

Bunun yanında masalların kendilerine özgü bir anlatım biçimleri de vardır. Masallar üç bölümden oluşur: Döşeme (giriş), gövde (gelişme) ,sonuç. Döşeme bölümünde masala “evvel zaman içinde kalbur saman içinde” gibi kalıplaşmış ifadeler veya tekerlemeler yoluyla giriş yapılır. Bu bölüm gövde bölümüyle bağlantılı olmayabilir. Gövde bölümünde ise masalın kahramanları olayı ele alır ve masal burada derinleşir. Sonuç bölümünde de yine bir tekerleme veya kalıplaşmış ifadelerle masal bitirilir. Genellikle “yer içer muratlarına ererler”, “onlar ermiş muradına biz çıkalım kerevetine”, Gökten üç elma düşmüş” vb. gibi bitiş formelleri de bu bölümde ağırlık kazanır.

Türk mutfak kültürü de folklorun inceleme konuları arasında yer almaktadır. Bugün Anadolu sahasının batısından doğusuna, kuzeyinden güneyine kendine has bir mutfak kültürünün olduğunu yapılan çalışmalardan tespit etmemiz mümkündür. Bu çalışmamızda da bu kültürü bölge masallarının metinlerinden hareketle tespit etmeye çalıştık. Amasya Afyon, Gümüşhane, Kayseri, Niğde, Taşeli, Isparta, Erzurum masalları üzerine yapılan çalışmalardaki metinlerde geçen yemek ve yeme içme kültürü ile ilgili terimler geçtikleri şekilde tespit edilmiştir.

Yeme-içme insanlar arasında yaşamı devam ettirebilme adına vazgeçilmez bir unsurdur. Her kültürel özellikte olduğu gibi halk içinde yeme-içme kültür özellikleri de anlatılarda yer almıştır. İncelenen masalarda çok fazla yiyecek ve içecek adları geçmiştir. Bazıları ana besin maddelerimiz bazıları meyve ve bazıları da yemek adı olarak yer almıştır. İçeceklerden de süt (geyik, keçi, koyun, eşek, davar vs.) ve içki (şarap, rakı vs.) masalarda karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz masal metinlerinde “yemek” ve “yiyecek” adlarının detayları ve açıklamaları verilmemiştir. Bunun dışında “yer içerler” kelime grubu da her masalda sıklıkla geçmektedir. Çoğu masalda açlık/kıtlık (Gız Ali, Deniz 1996, s.107) gibi ifadelerle birlikte “aç insanlar doyurulur” gibi kalıplar da vardır. Maymun Kral (Göde 2011, s.203) ve Balıkçı ve Kızları (Göde 2011, s.206) masallarında ortak olarak kullanılan “yemekler yeniyor, şerbetler içiliyor” ifadeleri bulunmaktadır. Zengin ile Fakir Kız Kardeşler (Göde 2011, s.279) masalında da “ekmek, aş” söz öbeği bulunmaktadır. Ayrıca Tokmak (Seyidoğlu 1999, s.147) masalını örnek alacak olursak “sofra” kelimesi de pek çok masalda yer almıştır. Yine halk içinde kalıplaşmış bir ifade taşıyan “bir tas yemek” ifadesi de masalarda çoğunlukla karşımıza çıkar.(Seyidoğlu 1999, s.212).

Yiyecekler kalıplaşmış bir şekilde, bazen yan yana bazen de birbirine yakın şekilde masal içinde kullanılmıştır. Zümrüdü Anka (Göde 2010, s.220) masalında “acıkmış susamış”; Dedektif (Göde 2010,s.320) ve Hıyardan Şemşem Güzeli (Alptekin 2002, s.453) masallarında “yağ-bal”; Erikçi (Göde 2010,s.327) masalında “yağ-bal-peynir”; Keçi Kız (Göde 2010,s.225) masalında geçen ve düğünde yenen “üzüm çerez”; Çiftçinin Kızı (Özçelik 2004, s.418) masalında “acı soğan kuru yavan”; Tuz Kadar Sevgi (Özçelik 2004, s.440) masalında sevgi ifadesi taşıması bakımından “ekmek kadar, su kadar, bal kadar” ve Tuz Kadar (Göde 2011, s.289) masalında tek tek kızlarına kendisini ne kadar sevdiklerini soran babaya küçük kızı “tuz kadar” sevdiğini söylemesi; Üç Turunçlar (Özçelik 2004, s.316), Bengiboz (Seyidoğlu 1999, s.62) ve Dilâremcengi (Seyidoğlu 1999, s.93) masallarında temel besin maddesi olarak “ekmek-su”; Gül Sinan’a Neyledi Sinan Gül’e Siyaset (Sakaoğlu 2002, s.297) adlı masalda “çay-ekmek”; Şahşah Padişahı (Sakaoğlu 2002, s.284) masalında “un-bulgur”; Papağan (Boratav 1997, s.105) masalında “çorba-tatlı”; Üselek (Boratav 1997, s.227) masalında “bal-kaymak”; Bey Böyrek (Seyidoğlu 1999, s.71) masalında “katır katır şarap, katır katır et”; Muradına Ermeyen Dilber II (Seyidoğlu 1999, s.172)

masalında “fındık-ceviz içi”; Üç Narlar (Seyidoğlu 1999, s.194) masalında “fındık içi- badem-hurma”; Yörükle Köyü (Alptekin 2002, s.470) masalında “erik-yemiş-üzüm”; Tavasyon (Alptekin 2002, s.214) masalında “sucuk-peynir-oğma”; Bir Fakirin Üç Oğlu (Deniz 1996, s.97) masalında “bulgur-un-tuz”; Devleri Korkutan Bilâl Ağa (Sakaoğlu 2002, s.373) masalında “bir yumurta, bir ekmek, bir çuval un”; Şemşirak Taşları (Sakaoğlu 2002, s.409) masalında “pilav-hoşaf” ve Zırlıtlı Dava (Sakaoğlu 2002, s.503) masalında da “makarna-pilav-piliç”; Leylek I (Seyidoğlu 1999, s.21) ve Leylek II (Seyidoğlu 1999, s.26) masallarında şarap ve şurup; Leylek I (Seyidoğlu 1999, s.23) masalında peri padişahının oğlunun leylek kılığında dolaşması ve karısının bunu fark etmesi üzerine oğlanın vücudunda kiliteri fark etmesi ve sağ kulağının arkasındaki kilidi açmasıyla birlikte doğacak çocuğu için yapılan hazırlıkta “pirinç-üzüm, tandır-ocak” ifadeleri yer almıştır.

Toplum içinden ve yine onların muhayyilesinden yayılan bu sözlü ürünlerde onların eğlence ya da törenlerinde uyguladıkları folklorik malzemeler de yer almıştır. Tavuk Kız (Seyidoğlu 1999, s.126) da kılık değiştiren kızın masalda düğün evine gitmesi ve orada ona ve diğerlerine kete, meyve, yemiş ve elma sunulması Erzurum yöresi eğlenceleri hakkında bilgi de verir. Gara Böcük (Deniz 1996, s.68) adlı hayvan masalında hayvanların diliyle düğünde bahlava, börek, pilav, et ve ekmek ikram edildiği görülebilir. İsmail ile Gülizar (Göde 2011, s.276) masalında çocuğa ad koyma töreni esnasında bir yemek hazırlığı vardır.

Masallarda hangi yiyeceklerin iyi beslediği ve şişmanlattığı ile hangi yiyeceklerin kötü beslediği ve çelimsizleştirdiğine dair ifadeler de vardır. Tosun Ağacı (Deniz 1996, s.68) masalında üvey annenin kendi çocuklarını “bal-şeker-tereyağı” ile iyi beslemesi ve üvey çocuğunu ise “kepekten ekmek” ile kötü beslemesi anlatılmaktadır.

KERAMETLİ-SİHİRLİ YİYECEK

Masallarda efsanelerde olduğu kadar kerametli yiyecek bulunmamaktadır. İncelediğimiz masallarda geçen olağanüstü özellik taşıyan yiyecekler sihirli/kerametli yiyecekler olarak adlandırılmıştır. Bu alanda bulunan yiyecek motifleri ise sınırlı sayıdadır ve bunların da sözlü yollarla devamı sağlandığı için efsanelerden etkilenmiş olma ihtimali oldukça yüksektir.

Keramet, Allah'ın veli veya ermiş kullarına ihsan ettiği olağanüstü kudret olarak tanımlanabilir. Sihir de içinde kerametten daha fazla ve farklı biçimde olağanüstülük barındıran ve mistik unsurların ağırlık kazandığı bir durumdur. Keramet ve sihir arasındaki fark yiyeceklerde kesin bir şekilde ayırt edilmemiştir fakat belirgin olduğu bazı noktalar vardır. Örneğin; kerametli yiyecek, mevsimsiz yiyecek veya hızlı büyüyen yiyecek olarak karşımıza çıkabilirken; sihirli yiyecekler karpuz içine giren adam veya konuşan meyve gibi daha uç hayal ürünü mahsullerden oluşmaktadır.

Kerametli yiyeceklerden, “doğurtan elma” motifi masallarda aynı olay yapısıyla fazlaca karşımıza çıkmıştır.

Hasan (Deniz 1996, s.84) masalında çocuğu olmayan bir adamın evlat aramak için yollara düşmesi ile bir hocaya denk gelmesi ve hocaya derdini anlatması üzerine hocanın ona bir elma vermesi ve bu elmanın içini atına, itine, elmanın kendisini de karısına yedirmesini tembihlemesi ve kadının dokuz ay sonra bir erkek evlat dünyaya getirmesi anlatılıyor.

Mehmed ile Ahmed (Deniz 1996, s.104) masalında çocukları olmayan bir padişah ve komşusunun yola düşmesi ile karşılına bir hocanın çıkması ve onlara bir elmayı bölüştürmesi ve bu elmanın yarılarını karlılarıyla beraber yemelerini tembihlemesi üzerine ikisinin de çocuklarının olması anlatılıyor.

Topal Leylek (Seyidoğlu 1999, s.32) masalında yine çocuğu olmayan bir padişahın sıkılması ve bunun üzerine vezirinin onu kuş avlamaya çıkarması üzerine karşılına çıkan dervişin padişahın sıkıntısını anlaması ve verdiği elmayı eşiyile paylaşması üzerine dokuz ay sonra bir kız çocuğunun dünyaya gelmesi anlatılıyor.

Tasa Kuşu (Seyidoğlu 1999, s.112) masalı da bir önceki masal ile aynıdır fakat padişah veziri ile değil lalası ile kuş avlamaya çıkar.

Melikşah (Seyidoğlu 1999, s.160) masalında da yine lalasıyla dolaşmaya çıkan padişahın aynı olaylar başına gelir ve sonunda kız değil bir şehzade doğar.

Üç Turunçlar (Seyidoğlu 1999, s.182) masalında padişah tek başına kuş avlamaya gitmesiyle karşısına pir ihtiyar çıkar ve elmayı eşiyile paylaşması sonucunda bir erkek çocuk dünyaya gelir.

Serencam (Seyidoğlu 1999, s.349) masalı da çocuğu olmayan Sultan Süleyman adlı bir padişahın bu konudan sıkılması üzerine tebdili kıyafet giyip lalasıyla halkın derdini dinlemeye çıkması üzerine karşılına gelen dervişin padişahın derdini anlaması ile ona bir elma vermesi ve bunu eşiyile beraber yemesini tavsiye ettikten sonra kaybolmasıyla sonuçlanır.

Aslan Mehmet (Alptekin 2002, s.233) masalında da yine çocuğu olmayan bir padişahın etrafa haber salması ve bunu duyan dervişin padişahın derdine derman bulmak için saraya gelmesi ile dua okuyarak ona verdiği elmayı ailesiyle birlikte yemesini tavsiye etmesi üzerine belli zaman sonra kadının bir oğlu kısırağın da erkek bir tayının dünyaya gelmesi anlatılmıştır.

Şato (Helimoğlu Yavuz 2002, s.281) masalında karısının canı meyve isteyen adamın kötü kalpli cadının verdiği iki elma ile karısının hamile kalması ve iki kız çocuğu dünyaya getirmesi anlatılır.

Şah İsmail ve Gülizar (Göde 2010, s.292) masalında yine çocuğu olmayan bir padişahın karşısına gelen Hızır ona bir elma verir ve yarısını karısının yarısını kendisinin ve kabuklarını da atına yedirmesini tembihlemişt ve belli bir zaman geçtikten sonra padişahın oğlu ve kısırağın da bir tayının olması anlatılmıştır.

Gülen Gül, Ağlayan İnci (Göde 2010, s.286) masalında da çocuğu olmayan bir adamın karşısına çıkan dedenin adama bir elma vermesi ve elmanın eşiyini beygire, almasını da karısına yedirmesini tembihledikten belli zaman sonra karısının bir kızı olmuş ve beygir de kunnamıştır.

İsmail ile Gülizar (Göde 2011, s.276) masalında da çocuğu olmayan adamın Allah'a yalvarıp kurban adaması ile birlikte Hızır tarafından dilinip verilen elma ile hem karısı bir erkek çocuk dünyaya getirir hem de atı bir kısrağ doğurur. Görüldüğu gibi doğurtan elma motifi her masalda

aynıdır fakat farklı olan ya masal kişileri ya çevresindeki kişiler ya da doğan çocuğun cinsiyetidir.

Taşeli bölgesinde derlenen Muradına Nail Olamayan Dilber (Alptekin 2002, s.332) masasında hamalın karısının kocasının getirdiği mercimek çorbasını içmesiyle birlikte hamile kalması ve kız çocuk dünyaya getirmesi anlatması bakımından diğer masallardan ayrı bir özellik taşır.

Kerametli yiyecekler altındaki diğer motifler ise “mevsimsiz yiyecek”, “dönüşen yiyecek”, “hızlı büyüyen yiyecek”, “bereketli yiyecek”tir. Bu motiflerin bazen ayrı ayrı, bazen de beraber kullanıldığı görülmüştür.

Üç Dilek (Helimoğlu Yavuz 2002, s.369) masasında kadının önünde çok az bir hamur olduğu halde tahtasında dağ gibi ekmeğe yığılı olması gibi bereketli yiyecek motifi vardır.

Çoban ile Üç Oğlu (Bakırcı 2006, s.55) masasında padişahın kızını isteyen oğlanın bunun için yapması gereken şeylerden biri de zemheri ayında çiçeği burnunda hıyar getirmesidir.

Ettiğini Bulur (Alptekin 2002, s.315) masasında zemheri ayında ağacın başındaki üzüm elemeti çantaya katılıp padişaha getirildiğinde ölen adam kafasına dönüşmüştür.

Korkubilmez (Alptekin 2002, s.380) masasında padişahın kızına tuzak kurmak isteyen kızın bir oğlanın eline zemheri ayında üzüm vermesi ve oğlanın bu üzümleri padişahın kızına ikram etmesi sonucunda kızın eşeğe dönüşmesi olayı vardır. Bu masal da hem mevsimsiz hem de sihirli yiyecek motif başlığına örnektir.

Kurbağa Kız (Göde 2010, s.227) masasında gelinine göz diken kayınpederin oğlanlarından kurtulmak için olmayacak şeyler istemesi ki bunlardan birinin de zemheri günü üzüm istemesi olayı vardır. Yine aynı masalda babası oğlundan zemheri günü burnu çiçekli taze bostan ister ve karısından yardım isteyen oğlan karısının gönderdiği yerde üstü kırığı burnu çiçekli taze bostan bulmuştur.

Ali Cengiz Oyunu (Göde 2010, s.264) masasında padişahın kızını almak isteyen oğlanın padişahın ondan olağanüstü bir şey yapmasını istemesi üzerine oğlanla babasının yollara düşmesi ve bir Arap'ın buna alicengiz oyunlarını öğretmesi ve oğlanın elma iken darı olması olayı anlatılır.

Avcı Ahmet'in Oğlu (Göde 2010, s.281) masasında padişah Ahmet'in babasını öldüren postu altın olan koçu avcı Ahmet'ten ister fakat Ahmet bunu kabul etmez ve o koçun babasını öldürdüğünü söyleyerek padişaha bunu vermez. Padişah da Ahmet'e bir şart koşar ve “Kırk gün içerisinde olgun üzüm bulacaksın” der. Annesiyle vedalaşıp yola düşen Ahmet'in yolda karşısına ermişlerden bir çocuk çıkar ve ona derdini sorar. Bundan sonraki ana motif masalda şu şekilde karşımıza çıkar: “Abi, ondan kolay ne var. Git padişaha söyle. Sana bağın çubuklarından versin. Kırıldaki kekik otundan, azık torbanın içine iki dal koy, yat. Yirmi dört saat hiç uyanmadan uyku uyursun. Kalktığı zaman, üzümler olmuş olur. Her çeşidinden toplar padişaha verirsin.”

Ölü Yiyen Derviş II (Seyidoğlu 1999, s.55) masasında padişahın güzel kırmızı elmayı evine getirip rafa koyduktan sonra elmanın insana dönüşmesi olayı geçmektedir.

Peri Kızı (Özçelik 2004, s.314) masalında peri kızı olan gelinine göz koyan padişahın oğlundan olmayacak işler istemesi ve yapmaması durumunda boynunun vurulacağını söylemesi üzerine kurulur. Oğlan ne istediğini sorunca babası “bir çingil üzüm getireceksin. Dünya âleme yetecek, bitmeyecek” demiştir. Peri kızı olan karısının yardımıyla oğlan üzümü bulmuştur.

Padişah ile çocukları (Helimoğlu Yavuz 2002, s.203) masalında da bundan önceki masal- da olduğu gibi padişahın gelinine göz koyması üzerine oğlundan kırk askerin yiyeceği ama yine de bitiremeyeceği bir salkım üzüm ister.

Terzi ile Karısı (Helimoğlu Yavuz 2002, s.212) masalında terzinin karısını havuz başında gören padişahın oğlu nolursa olsun bu sevdadan vazgeçmemiş ve padişah en sonunda terziyi yanına çağırarak ondan bir salkım üzümle bütün şehri doyurması hatta artırması için üç gün süre vermiştir. Buna şaşırın ve kızan terzi olayı karısına anlatmış ve karısı terziyi babasına yollamış ve “Kızınız bağdan bir salkım üzüm istiyor” demesini söylemiştir. Terzi üzümü alıp gelirken yolda emin olmak için salkımdan yemeye başlamış ve bakmış ki ne kadar yerse yersin üzüm salkımdan hiç eksilmemiştir.

Yine Konuşan Bebek (Bakırcı 2006, s.210) ve Hz. Hızır ve Üç Kardeş (Bakırcı 2006, s.221) masallarında da bir salkım üzümün herkesin yiyeceği fakat eksilmeyeceği anlatılmıştır. Üzüm dışında karşımıza çıkan diğer kerametli yiyecekler ise yumurta, elma ve cevizdir.

Prences Kurbağa (Göde 2011, s.200) masalında oğlunun karısını görüp çok beğenen padişah kızla evli kalabilmesi için oğluna sunduğu üç şarttan ilki bir yumurta ile bütün ülkeyi doyurmasıdır ve şehzade, karısının da yardımıyla şartı yerine getirir. Diğer masallar ile olay örgüsü bakımından benzerlik gösterse de istenilen yiyecek farklı olmuştur.

Keloğlan masalında (Göde 2011, s.276) masalında devin verdiği elma ve ceviz ağacının fidanını bahçeye diken Keloğlan, elmadan yüzlerce ve cevizden de odaları dolduracak kadar ürün almıştır.

Yazı Bozulmamış (Özçelik 2004, s.345) masalında da vahada ağacın altında oturan adamın her yemek zamanı Tanrı tarafından bir salkım üzüm yemesi ve ibadetine devam etmesi de kerametli yiyecekler içine girebilir.

Kerametli yiyeceklerden sonra masalarda sıklıkla karşımıza çıkan büyü/sihirli yiyecek grubu incelenen masalarda karşımıza fazlasıyla çıkmıştır.

Dipsiz Kuyu (Göde 2010, s.216) masalında saklanabilmek adına elmaya dönüşen kişi; Kara Erik Sarı Erik (Göde 2010, s.266) masalında kara erikten yiyen oğlan oracıkta felç olurken sarı erikten yiyince eski haline dönmesi; Üç Karpuz Güzeli (Seyidoğlu 1999, s.188) masalında karpuzun içinden çıkan dünya güzeli kız; Akkavak Kızı (Bakırcı 2006, s.49) masalında bir bey oğlunun çaydan akan üç karpuzu tutup kesmesiyle birlikte bu karpuzların içinden biri sarı biri kara biri dünya güzeli üç kızın çıkması; Zengin ile Fakir Kız Kardeşler (Göde 2011, s.279) masalında zengin kardeşin ekmeği kesmesiyle kan fışkırması; Üç Narlar (Seyidoğlu 1999, s.192) masalında narların içinden çıkan huri kızları anlatılmaktadır.

İyilik Et de Suya At Balık Bilmezse Halik Bilir (Seyidoğlu 1999, s.209) masalında; ninenin elinde bulunan siyah meyveden yiye kızların biraz zaman sonra hepsinin boynuzunun çıkması ve beyaz meyveyi yemeleri ile birlikte hepsinin boynuzlarının düşmesi; Dünya Güzeli (Özçelik 2004, s.381) masalında da beyaz incirden yiye oğlanın kafasında boynuzların çıkması ve siyah incirden yiyince bunların geçmesi; Kuş Başı (Sakaoğlu 2002, s.389) masalında kara üzümün yiyeceklerin kafalarında boynuz çıkması, ak üzümün yiyeceklerin de eski hallerine dönmeleri de yine bu masalların olay yapılarının benzer fakat yiyecek motiflerinin farklı olduğunu bize gösterir. Farklı yörelere ait bu masallardaki yiyecek motiflerinin de farklı olmasındaki temel özellik halk anlatılarının sözlü gelenek içinde sürüp giderken halkın yiyecek kültüründen derin bir şekilde etkilenmiş olmasındadır.

Yalan (Seyidoğlu 1999, s.357) masalında; karpuzun kırmızılığına bakmak isteyen adamın çıkmasını karpuzun içine düşürmesi ve bunu ararken ardından kendisinin de karpuzun içine düşmesiyle birlikte orada başka biriyle daha karşılaşması; Leylek II (Seyidoğlu 1999, s.30) masalında fındık ve cevizin içinden kıyafet; Eşmanip (Helimoğlu Yavuz 2002, s.181) masalında sevdiğini arayan genç kızın bir bahçeye girmesi ve ağaçtan elma koparmasıyla ağaçların dile gelmesi; Bitle Pire (Alptekin 2002, s.472) masalında da bundan önceki masal gibi karganın elmayı yemesiyle elma ağacının dile gelmesi; Ayşe Kız ile Fatma Kız (Helimoğlu Yavuz 2002, s.527) masalında konuşan armut ağacı; Üç Dilek (Helimoğlu Yavuz 2002, s.368) masalında içinden at çıkan yumurta anlatılmaktadır.

Ölüm Derman Otu (Bakırcı 2006, s.57) masalında; ölen kardeşin ölüm derman otuyla hayata döndürülmesi; Yedi Kardeşin Bacısı (Özçelik 2004, s.369) masalında ölü kızı canlandıran sihirli elma da sihirli yiyecekler olarak tespit edilmiştir.

Balık Kız (Sakaoğlu 2002, s.306) masalında; balığın içinden çıkan kız; Cinpulat (Sakaoğlu 2002, s.421) masalında canı süpürge de saklı olan kızın canının "Filan yerde bir geyik var, onun karnında bir tavşan var, tavşanın karnında üç tane yumurta var, benim canım o yumurtaların içindedir" şeklinde açıklaması; Dünya Güzeli (Özçelik 2004, s.381) masalında olayların kahramanın bir elma koparıp yemesi ve eşek olması ile küçük bir elma koparıp yemesi ile tekrar insana dönüşmesi;

Nohut Oğlan (Özçelik 2004, s.444) masalında çocuğu olmayan kadının nohut pişirirken yine dua etmesi ve duasının kabul olması üzerine o anda ocakta bulunan bütün nohutların çocuğa dönüşmesi; Nohut-Oğlan (Boratav 1997, s.235) masalında çocuğu olmayan kocakarnının bir gün kalburun içinde nohut kalburlarken "Şu nohutlar kadar çocuğum olsaydı" sözleriyle birlikte nohut tanelerinin çocuğa dönüşmesi; Mercimek Çocuk (Alptekin 2002, s.382) masalında çocuğu olması için hocaya giden kadının hocanın duası ve verdiği tavsiyeler neticesinde mercimeklerin çocuğa dönüşmeleri;

Kral- Padişahının Kızı (Boratav 1997, s.75) masalında perilerden alınan sihirli cevizin içinden sofralar saçılması; Altı Kız Babası (Boratav 1997, s.143) masalında altın elmaya ulaşabilmek için ninenin verdiği maya ile deryayı ikiye ayıran kızın başından geçenler anlatılır.

Üzüm (Deniz 1996, s.102) masalında Padişahın bir gün İstanbul'a gitmek istemesi ve

kızlarına ne istediklerini sorması üzerine en küçük kızın hocasına danışarak üzüm istemesi gelen üzümü odasına asan küçük kızın üzümü okşamasıyla birlikte duvardan bir kapı açılması ve içinden aslan gibi bir padişah oğlu çıkması anlatılır.

KALIPLAŞMIŞ SÖZLER İÇİNDE GEÇEN YİYECEKLER

Yiyecek adları masalarda epey dağınık bir şekilde yer almıştır. Bunlar bazen döşeme bazen gövde bazen de sonuç bölümlerinde farklı yiyecek adları bulunmaktadır. Gövdede bulunanların bazıları da şiiir veya tekerlemelerin içinde yer almıştır.

Kral Padişahının Kızı (Boratav 1997, s.75) masasında sihirli cevizin içinden yemekler çıkabilmesi için “Açıl sofram açıl, bir kişilik yemek saçıl” denmesi ve yemek yendikten sonra “Örtül sofram örtül, bir kabuklu ceviz ol” denmesi gerekir. Koca-

Nine ile Tilki (Boratav 1997, s.32) masasında tilkinin ağzından çıkan şu ifade tekerlemeye örnek olarak verilebilir: “ Dere, dere. Bana su ver, tarlaya vereyim. Tarla bana mısır versin, tavuklara vereyim. Tavuklar bana yumurta versin, kuyumcuya vereyim. Kuyumcu inci versin, kızlara vereyim. Kızlar çayırdan oynasın. Çayır ot versin, koyuna gireyim. Koyun bana süt versin, nineye vereyim. Nineden kuyruğumu alayım.”

Şaklacıkla Baklacık (Sakaoğlu 2002, s.291) masasının döşeme bölümündeki şu tekerlemede geçen yiyecek adı da bu gruba alınabilir

“Bir varmış, bir yokmuş, evvel zamandayken, karpuz çuvaldayken, horoz imamken, keçi berberken, ben anamın beşiğini tıngır mıngır sallarken; annem kavradı oklayı, sıçradı kaçtırm boklağa.”

Mercimek Çocuk (Alptekin 2002, s.382) masasında çocuğu olmayan karı kocanın çocuk için bir hocaya gitmesi üzerine hocanın söylediği sözlerde de yine yiyecek motifi unsurları vardır: “Ben sana bir dua edeyim, yatma bir ileğen hamır yağur. Hamır yağur, sacı gur, bezeyi dök, altına da bir kese mercimek al, üsdüne otur. Bir tas mercimek ölç, keseye koy daha sonra üsdüne otur. Ekmeği yapmaya bak, gum gibi çocuk meydana gelecek mercimekten” demiş.

Terzi Kızı (Seyidoğlu 1999, s.261) masasında padişahın tek oğlunun pencereden gördüğü kıza laf atması da şiiir ile olmuş ve içinde tere otunun adı geçmektedir: “Terzi kızı tere vere / Allah seni bana vere / Terzi kızı her gün ekip biçersin / Yaprığı kaçıtır terenin?”

Osturgan Böcü (Alptekin 2002, s.218) masasında bir metelik bulan osturgan böcüğünün bu meteliği napacağına şaşması üzerine içinde meyve adlarının da bulunduğu şu sözleri söylemiştir: “Ben buna neci alayım acaba? Armut alsam sapı var, üzüm alsam çöpü var, ceviz alsam gabığı var, en iyisi mi bir sürme alayım, bir yüzüme çekeyim, er beğene gideyim, goca beğenmeye gideyim” demiş.

Keçi Kız (Özçelik 2004, s.322) masasının döşeme bölümünde içinde yiyecek adı geçen bir tekerleme de şu şekilde ele alınmıştır: “Evvel evvel iken, deve tellal iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallam iken. Düşürdüm başını gözünü yardım. Anam: ‘Oğlum bu böyle olmaz’ dedi.

Git, İstanbul şehrinde merhem ara. Düşük yola, verdik mola. Hop hop sarıklar, meşe odunundan yastıklar. Sineği ortasından bölüp yiyenler. Diz verdik daldırdık, omuz verdik kaldırdık. Her birimiz, doksan dokuz kilo pilav kaldırdık, karnımızı güç ile doyurduk. Oradan kalktık, uzaktan baktık, büyük bir köy. Yanına vardık, üç beş ev. Hasan paşanın düşününde, cinayet olmasın diye, doksan dokuz er ile karakol bekliyor. Korkumuzdan denizin ortasına bastık kıyı diye. Biri geldi belime sarıldı, bu bizim dayı diye. Bizim dayınının ise fesinde bir delik var; doksan dokuz araba ot tıklı. Güç bela vardık İstanbul'a. Aptal bir eşeğimiz var, üç adım ileri giderken iki adım geri gider. Aldık ilacı geldik eve, baktık ki, babam ölmüş...

Kuş Başı (Sakaoğlu 2002, s.389) masalında "Açıl sofram açıl, türlü tevil yemekler seçil" denildiğinde sofranın yemeklerle dolduğu ifade edilir.

MASALLARDA GEÇEN DİĞER YİYECEK ADLARI

Masallar içinde yer alan ve keramet ya da sihir barındırmayan bazı yiyecek adları da vardır. Bunlar içinde en fazla adı geçen yiyecek ise temel besin maddemiz olan "ekmek" tir. İncelenen masalarda çok fazla adı geçtiği için bunlar sınırlandırılarak alınmıştır. Ekmek adı pek çok masalda aynı zamanda yemek/ sofraya olarak da geçmektedir.

Köse (Deniz 1996, s.74) masalında beş on kuruş kazanıyor ekmek alıp yiyorlar; Bir Padişahın Üç Kızı (Deniz 1996, s.100) ekmeği beraber yiyer çayı beraber içerdik; Zümrürüdüanka Kuşu (Alptekin 2002, s.292) masalında iyi bir ekmek hazırla; Mercimek Çocuk (Alptekin 2002, s.382) gocanın ekmeğini verse gelseydi; Hoca Kadı İmam (Seyidoğlu 1999, s.320) masalında yiyecek ekmeğimiz yok; Aptal Padişah (Göde 2010, s. 301) masalında ekmek aş gibi ifadeler vardır.

Ayağına Diken Batan Serçe (Göde 2011, s.184), Prenses Kurbağa (Göde 2011, s.200) ve Cinbizik (Göde 2011, s.296) masallarında da kadınların ekmek yapmasından bahsedilmiştir. Bunlar dışında ekmek adı incelenen masalların çoğunda bulunmaktadır.

Ekmek ile ilgili masalarda sadece adı değil çeşitleri de yer almıştır. Deli ile Akıllı Kardeşler (Göde 2010, s.311) de yağlı ekmek; Hasanıko ile Cıttı Pıttı (Helimoğlu Yavuz 2002, s.262) de yufka ekmek; Yılan Bey (Seyidoğlu 1999, s.19) da tuzlu ekmek, tuzlu çörek ve yine Gelin Ekmeği (Göde 2011, s.299) masalında tuzlu ekmek; Horasan Padişahı (Alptekin 2002, s.254) masalında yağlı ekmek; Gelin ve Kayını (Alptekin 2002, s.341) tuzlu ekmek; Tosun Ağacı (Deniz 1996, s.68) kepekten ekmek; Çiftçinin Kızı (Özçelik 2004, s.418) yufka; Gurbete Giden Gelin (Özçelik 2004, s.424) masalında yağlı çörek/ekmek; Hasan Ağa (Göde 2011, s.302) ve Kurnaz Adam (Göde 2011, s.321) da külde pişirilen bir çörek çeşidi olan külcük; Keloğlan'ın Devlerle Mücadelesi (Göde 2011, s.319) masalında da işkefe adında gözleme ya da yufka benzeri bir yiyeceğin adı geçmektedir.

Diğer yiyecekler tasnif başlığında karşımıza çıkan bir önemli yiyecek adı da "elma" dır. Elma sihirli yiyecekler içinde keramet barındırması yönüyle incelenmiştir. Burada ise çoğunlukla bir meyve olarak bulunmaktadır. Bu masallar içinde elma bazen karşımıza tahmin ya da seçim yapmakta kullanılmaktadır. Kızın elmayı atması ve kimin önüne düşerse onunla evlenmesi

mevzu bahistir. Ateşi Mercimek (Sakaoğlu 2007, s.293), Rüya (Helimoğlu Yavuz 2002, s.448-450), Ahmet Turan Mehmet Turan (Seyidoğlu 1999, s.224), Padişahın Oğlu ile Atı (Özçelik 2004, s.432) gibi masalarda bu ifadeler geçmektedir. Bunun dışında Altı Kız Babası (Boratav 1997, s.145) masasında Beyoğlunun cebinden alınan altın elma ve Avcı Mehmet'in Oğlu (Sakaoğlu 2002, s.415) masasında da devin elinde olan demirden elma ayrı bir elma motifi olarak kullanılmıştır. Bazı masalarda da elma sadece bir meyve olarak karşımıza çıkmaktadır. Tilkinin Kuyruğu (Göde 2011, s.189), Elmayı Çalan Kuş (Göde 2011, s.197), Elmanın Hesabı (Göde 2011, s.310) ve Keloğlanın Devlerle Mücadelesi (Göde 2011, s.319) masalarında bu kullanıma örnek vardır.

Elma adı altında karşımıza sıklıkla çıkan bir kalıplaşmış ifade de "gökten üç elma düştü" formel unsurudur. Bu ifade incelenen çoğu masanın sonunda görülmüştür. Mavi Gözlü Kedi (Bakırcı 2006, s. 127), Tuz Kadar (Göde 2011, s.290), Pamuk Ana ile Çocukları (Özçelik 2004, s.312), Altı Deliler (Deniz 1996, s.84), Beybörek (Seyidoğlu 1999, s.74), Muradına Nail Olmayan Dilber (Seyidoğlu 1999, s.181), Dipsiz Kuyu (Göde 2010, s.218), Şahşah Padişahı (Sakaoğlu 2007, s.287) gibi masal sonlarında bu biçimsel ifadeler bulunmaktadır. Bunların dışında farklı sayıda elmalar da karşımıza çıkmıştır. Yedi Kardeş ve Devler (Göde 2011, s.251) de "Gökten yedi elma düşmüş. Mürüvvetleri onlara, elmaları bizlere..." bitiş formeli kullanılmıştır.

Masalarda karşımıza sıklıkla çıkan bir diğer yemek adı da "pilav" dır. Hemen hemen her yörede ya pilav olarak ya da bulgur pilavı olarak adı geçmiştir. Mavi Gözlü Kedi (Bakırcı 2006, s.219) da hem pilav hem bulgur ifadesi geçmektedir. Avcı Mehmet'in Oğlu (Sakaoğlu 2002, s.415), Çoban Ahmet (Sakaoğlu 2002, s.422), Mezarda Helva Pişiren Keloğlan (494), Çengi Güzeli (Deniz 1996, s.118), Yörükle Köylü (Alptekin 2002, s.470), Kral-Padişahının Kızı (Boratav 1997, s.78), Hoca Kadı İmam (Seyidoğlu 1999) gibi masalarda bu yiyecek adı mevcuttur. Zan Uşakları (Alptekin 2002, s.352) de misafire ikram edilen pirinç pilavı, Keloğlan (Helimoğlu Yavuz 2002, s.407-408) de etli pirinç pilavı ve tavuklu pilav, Denizdeki Davar (Göde 2010, s.321) de bulgur pilavı, Tembelliğin Zaferi (Göde 2010, s.315) de mercimekli pilav adı geçmektedir.

Bu yiyecekler dışında çorba, süt (geyik, eşek, koyun, inek, keçi)-yoğurt, fındık-fıstık-çerez, yumurta, pancar, ayva, bulgur, helva, dolma, karpuz, turşu, kahve, çay, şarap, baklava, mısır, soğan, ceviz, kabak, kül kömbesi, çörek, sarımsak, yağ-bal, bazlamaç, pekmez, paça (ayak), (sarımsaklı paça), katmer, kaymak, börek, kayısı, leblebi, armut, peynir, erik, kavun, içki (rakı), ayran, kadayıf, nar, makarna, ceviz, turunç, kavurma, incir, ciğer (aygır ciğeri), nohut, gömbe, Hindistan cevizi, sucuk, pizola, ceylan ciğeri ve yüreği, patates, şerbet (bal şerbeti), kebab (insan eti), sirke, şurup, şalgam, şeker, tuz, kete, meyve ve yemiş, pastırma, dil, hurma, fasulye, tere, şeftali, kiraz, kuzu kızartması, güveç, bulamaç, hayvan eti (tavşan, koyun, ceylan, geyik, tavuk, balık, katır, keklik, öküz, kaz, kuzu/guzu, totok, ördek, kuş, hindi) gibi yiyecek ve içecek adları da yörelerin yemek kültürüne bağlı olarak çeşitlilik kazanmıştır.

Sonuç olarak Türk mutfak kültürü, halk biliminin inceleme konuları arasında yer almaktadır. Bugün Anadolu sahasının, batısından doğusuna, kuzeyinden güneyine kendine has bir mutfak kültürünün olduğu yapılan çalışmalar ile tespit edilmektedir. Masalların millî kültür değerlerine sağladığı katkının yanında, sosyal ve etnografik açıdan da mahalli kültürlerin izlerini tespit etmeye çalıştığımız bu bildirimizde mutfak kültürü, masal metinlerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak şu da bir gerçektir ki metin merkezli olarak yapılan çalışmalardan

hareketle tespit etmeyi amaçladığımız yemek ve yiyecek ile ilgili unsurlar, çalışmaların yapıldığı, metinlerin derlenip yazıya geçirildiği yıllar itibariyle canlılığını yitirmiştir. Bugün, bağlam ve işlevleri hakkında bilgi sahibi olamadığımız, sadece metinlerden hareketle yaptığımız bu çalışmada sağlam bir sonuca ulaşmamız da mümkün olmamıştır. Yapılan çalışma metinlerdeki yemek ve yiyecek adlarının tespitinden ibarettir.

KAYNAKLAR

- Alptekin, Ali Berat (2002), Taşeli Masalları, Ankara.
- Bakırcı, Nedim (2006), Niğde Masalları, Niğde.
- Boratav, Pertev Naili (1997), Az Gittik Uz Gittik, İstanbul.
- Boratav, Pertev Naili (2000), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul.
- Deniz, Rasim (1996), Kayseri Masalları, Ankara.
- Devellioğlu, Ferit, (2004), Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara.
- Göde, Burcu (2011), Amasya Masalları (Araştırma-İnceleme-Metin), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göde, Halil Altay (2010), Yalvaç Masalları, Isparta.
- Günay, Umay (1992) "Türk Masallarında Aile", Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, s. 616-625, Ankara.
- Helimoğlu Yavuz, Muhsine (2002), Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1990), İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, Ankara.
- Özçelik, Mehmet (2004), Afyonkarahisar Masalları Araştırma-İnceleme-Metin, Isparta.
- Sakaoğlu, Saim (2002), Gümüşhane ve Bayburt Masalları, Ankara.
- Sakaoğlu, Saim (2007), Masal Araştırmaları, Ankara.
- Seyidoğlu, Bilge (1999), Erzurum Masalları, Erzurum.